

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ РОБОЧОГО ЗОШИТА З ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглядається проблема забезпечення спеціальних закладів загальної середньої освіти сучасними засобами навчання. На основі проведеного аналізу загальної та спеціальної педагогічної літератури було встановлено, що забезпечення освітнього процесу учнів з інтелектуальними порушеннями наочно-словесними посібниками відповідає корекційній спрямованості навчання. У статті наводяться результати практичного аналізу робочого зошита з географії для учнів з типовим розвитком, виділені труднощі його використання в навчанні учнів з особливими освітніми потребами. Визначені вимоги, яким має відповідати друкований робочий зошит для учнів з інтелектуальними порушеннями; наведені зразки реалізації цих вимог на прикладі зошита з географії для учнів 9-го класу з інтелектуальними порушеннями.

Метою статті є визначення особливостей змісту друкованого робочого зошита з географії для учнів 9 класу з інтелектуальними порушеннями.

Методологія: аналіз літературних джерел, констатувальний експеримент, порівняльний аналіз.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше було визначено вимоги до робочого зошита з географії для старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Враховуючи результати дослідження, можна зробити такі **висновки:** для підвищення мотивації до навчання учнів з інтелектуальними порушеннями вчителю потрібно використовувати різні види наочно-словесних посібників, одним із яких є друкований робочий зошит; робочий зошит для учнів з інтелектуальними порушеннями повинен враховувати особливості їхньої пізнавальної діяльності; зміст матеріалу має відповідати освітній програмі; завдання зошита повинні бути диференційованими з урахуванням пізнавальних можливостей учнів; обов'язковою складовою процесу навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями є виконання практичних робіт, які також мають міститися у зошиті; посібник має бути яскраво оформлений з метою привернення уваги дітей; робота у друкованих зошитах сприятиме вихованню в учнів почуття відповідальності, охайності, працелюбності.

Публікація не претендує на повне висвітлення проблеми забезпечення учнів з інтелектуальними порушеннями засобами навчання географії, а лише пропонує один з варіантів її розв'язання на прикладі друкованого робочого зошита для учнів з 9-го класу з ІІІ. Подальшою перспективою дослідження вважаємо розробку та апробацію інших навчальних наочно-словесних посібників для учнів старших класів.

Ключові слова: учні з інтелектуальними порушеннями, робочий зошит, географія, засоби навчання, наочно-словесний посібник.

Постановка проблеми. Концепція «Нова українська школа» передбачає створення сучасного освітнього середовища, покликаного забезпечити необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів [2]. Проте питання забезпечення закладів загальної середньої освіти сучасними засобами навчання поки що залишається неповністю вирішеним. У той час, як для учнів з типовим розвитком представлена достатня кількість засобів навчання з різних предметів, для учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – учні з ІІІ) їх виявляється недостатньо. Особливого дидактичного забезпечення вимагають ті уроки, які проводяться у старших класах і знання яких потрібні у самостійному житті. Одним із таких предметів є географія. Уроки географії спрямовані на формування в учнів з ІІІ елементарних географічних знань про природу, населення і господарство свого краю, України та зарубіжних країн; розкривають взаємодію

людини і природи, взаємозв'язки і відношення між природними і суспільними явищами для забезпечення повноцінного функціонування особистості в сучасному соціумі. Реалізація цих завдань вчителями ускладнюється труднощами у доборі спеціально розроблених засобів навчання географії. Вони адаптують вже існуючі засоби відповідно до можливостей учнів. Звичайно, така модифікація не завжди буває влучною та доцільною. Отже, це вимагає створення спеціально розроблених робочих зошитів з географії, які б відповідали пізнавальним можливостям учнів та освітнім програмам, за якими вони навчаються.

Метою статті є визначення особливостей змісту розробленого друкованого робочого зошита з географії для учнів 9 класу з ІІІ.

У загальній педагогічній літературі питання застосування цілісної системи засобів навчання на уроках географії висвітлені у працях, О. Денисова, В. Євдокімова, І. Орлової, С. Шаповаленка; дослідженням вербальних засобів навчання займалися Ю. Бабанський, В. Бейлінсон, В. Беспалько, Д. Зуєв та ін.; засоби навчання географії (в тому числі, картографічні) розглянуто в працях Ю. Барішевої, Л. Вишнікіної, В. Голова, О. Григор'єва, Л. Зеленської, С. Коберника, В. Коринської, О. Летягіна, О. Топузова. Питання використання наочності в освітньому процесі учнів з ІІІ вивчалися: Л. Вавіною, А. Висоцькою, І. Дмитрієвою, І. Єременком, А. Ібрагімовою, С. Мироною, В. Синьовим, Н. Стадненком, М. Супрун, О. Хохліною та ін. Ґрунтовний опис вагомості застосування різноманітних засобів та форм навчання на уроках географії здійснено у працях Ю. Галецької, М. Кузнецової, В. Липи, Л. Одинченко, Т. Пороцької, В. Синьова та ін. Проте й дотепер залишається мало вивченою значущість використання та впровадження різних типів наочно-словесних посібників для учнів з ІІІ.

В. Самойлов, О. Топузов, Л. Вишнікіна та ін. стверджують, що успішність процесу навчання географії й ефективність використання навчальних методів істотно залежить від технічно-технологічного забезпечення цього процесу, тобто від засобів навчання. Спираючись на теорію пізнання, дидактика географії розробляє способи навчання, спрямовані на засвоєння змісту шкільної географічної освіти, формування в учнів географічного бачення світу й розвиток їхньої особистості. Для цього використовують і різноманітні засоби навчання географії, які не тільки збагачують чуттєвий досвід школярів і сприяють конкретизації їхніх уявлень, але й дають змогу вирішувати спеціальні дидактичні задачі – розкривати географічні закономірності, проводити узагальнення, робити висновки тощо [1; 3].

В. Синьов довів, що уроки географії для учнів з ІІІ потребують великої кількості різноманітних засобів навчання. Особливу увагу вчений приділяв засобам наочності, стверджуючи, що натуральна наочність буде краще сприяти засвоєнню учнями програмового матеріалу, а також розширить їхній практичний досвід при вивченні окремих тем [4].

Результати досліджень. Отже, з огляду на результати теоретичного аналізу проблеми та її стану в практиці це ми проаналізували вже існуючі робочі зошити з географії для учнів з типовим розвитком, розробили та апробували робочий зошит для учнів 9 класу з ІІІ. На підставі цього практичного аналізу та експериментального дослідження опишемо особливості змісту та структури робочого зошита для учнів з ІІІ.

Аналіз зошита з географії для учнів з типовим розвитком (далі – учнів з ТР), дозволив виявити певні труднощі його використання у навчанні учнів з ІІІ. Наведемо їх:

1. Не співпадають навчальні предмети: в учнів з ТР – це «Географія. Україна і світове господарство», а в учнів з ІІІ – «Географія України».

2. Зошит не є робочим (поурочним), він використовується лише під час практичних робіт.

3. Завдання в зошиті спрямовані лише на перевірку засвоєння пройденого матеріалу у вигляді практичних робіт.

4. Завдання не диференційовані за рівнем складності.

5. Додаткової інформації для уточнення, розширення знань у зошиті немає.

З огляду на це нами були визначені вимоги, яким має відповідати друкований робочий зошит для учнів з ІІІ:

1. Робочий зошит має бути поурочним, розробленим у відповідності до освітньої програми, календарного плану та навчального підручника.

2. Завдання у зошиті повинні бути поділені за рівнями складності, щоб кожен учень був активним учасником освітнього процесу, відповідно до своєї пізнавальної активності та можливостей.

3. Зошит має містити достатню кількість додаткової інформації, якої немає у підручнику, для розширення, уточнення, додаткової корекції знань дітей.

4. У зошиті мають бути ілюстрації для підвищення інтересу учнів до вивчення предмету.

5. З метою засвоєння учнями не лише теоретичних знань, а й вміння застосовувати ці знання на практиці зошит має містити практичні роботи.

Наведемо, як ці вимоги можуть реалізовуватись у навчанні учнів з ІІІ. Пропонований нами робочий зошит з географії для учнів з ІІІ розроблений відповідно до освітньої програми та навчального підручника, він призначений для використання на уроках, при виконанні домашніх завдань. Кожен урок пронумерований та розділений за темами.

Навчальний матеріал подається за трьома рівнями складності. Завдання першого рівня мають репродуктивний характер. Наприклад: урок №53 «Легка промисловість», завдання 1: Дати відповіді на запитання: а) Що таке легка промисловість? б) Наведіть приклади предметів легкої промисловості ... в) Де розміщуються підприємства легкої промисловості?»; урок №40 «Розміщення підприємств машинобудування», завдання 1: Перерахуйте райони розташування (важкого, транспортного, енергетичного, електротехнічного, точного машинобудування); урок №41 «Хімічна промисловість» завдання 1: Зазначте найважливіші галузі хімічної промисловості; завдання 2: Дайте визначення поняття: хімічна промисловість – це ... та ін.

Другий рівень характеризується завданнями, які вимагають аналізу змісту підручника чи іншого навчального посібника. Наприклад: урок №49 «Легка промисловість: структура, географічне розміщення підприємств», завдання 1: Установіть відповідність (з'єднайте стрілочками) між виробництвом легкої промисловості та готовою продукцією:

Верхня білизна, панчохи	→	взуттєва
Різноманітні тканини		текстильна
Чоботи, туфлі		трикотажна

Урок № 8-9 «Клімат, несприятливі метеорологічні явища», завдання 2: Опрацюйте карту «Розподіл опадів на території України» та з'ясуйте на якій території України випадає найбільше та найменше кількість опадів. Свої міркування запишіть. Урок №10 «Річки України», завдання 1: Розгляньте карту в підручнику на ст. 26 з'ясуйте та запишіть найбільші річки України. Урок № 16-17 «Основні типи ґрунтів», завдання 1: Скласти порівняльну таблицю для різних видів ґрунтів:

Назва ґрунту	Його особливості
Дерново-підзолисті	

Урок № 28 «Чисельність та густина населення. Національний склад» завдання 1: Зазначте причини зменшення кількості населення України.

Для третього рівня завдання можуть бути пізнавально-пошукового та творчого характеру. Наприклад: урок №12 «Чорне та Азовське моря», завдання 1: Опишіть природу Чорного моря за таким планом: а) географічне положення; б) до басейну якого океану належить; в) клімат; г) тваринний світ; д) рослинний світ; урок №21 «Лісостепова та степова зона», завдання 1: Назвіть заходи, які зможуть поліпшити стан природного середовища в степовій зоні України; урок №37 «Металургійний комплекс. Чорна металургія», завдання 1: Запишіть, якої ікоди заодає видобування руди навколишньому середовищу; урок №50 «Харчова промисловість», завдання 1: Заповніть таблицю «Харчова промисловість»:

Галузь харчової промисловості	Продукти виробництва	Природна зона в якій поширені
Борошномельно-круп'яна, хлібопекарська, кондитерська	Хлібобулочні вироби, печиво, цукерки тощо.	Усі райони України

Кожен учень з III стає активним учасником освітнього процесу. Крім того, робочий зошит надає можливість розширювати учням кругозір, доповнити вже існуючі знання новою корисною інформацією завдяки колонці «Це цікаво!». Інформація до колонки подається у вигляді конкретних фактів з кожної теми. Наприклад: урок №12 «Чорне море мало в минулому різні назви. Стародавні греки називали його Понтом Аксінським, а згодом, після успішної колонізації його узбережжя, – Понтом Евксинським. Ним проходили важливі торгові шляхи, що зв'язували античні держави та племена Північного Причорномор'я. Деякі античні письменники називали це море Скіфським»; урок № 37 «Виплавка й використання заліза на території України відоме ще з часів Київської Русі. На Поліссі, у Передкарпатті з болотяних руд виплавляли залізо на деревному вугіллі у XIV-XVIII ст. У 1913 році в Україні діяло понад 120 металургійних підприємств. У період Першої і Другої світових воєн галузь була практично повністю зруйнована. У 50-і роки більшість підприємств було відбудовано, почалося спорудження нових».

У робочому зошиті також вміщені завдання для домашньої роботи. Після кожного розробленого уроку відводиться спеціальне місце для нього, в якому описується характер та вид роботи, яку потрібно підготувати. Наприклад: «Домашнє завдання: опрацювати §50, стор. 160-162. Знати відповіді на запитання. Виконати завдання №1 (у зошиті)». ЗАВДАННЯ №1

Виберіть лише одну правильну відповідь.

1. Які міста є центрами вовняної промисловості?

- а) Київ, Вінниця, Чернігів;
- б) Чернігів, Луганськ, Кривий Ріг;
- в) вся Україна;

2. Забезпечує населення взуттям така промисловість:

- а) взуттєва;
- б) трикотажна;
- в) швейна;

3. Є такі види тканин:

- а) легкі, важкі;
- б) мокрі, бавовняні, лляні;
- в) лляні, бавовняні, шовкові.

Наявні й творчі домашні роботи, наприклад: намалювати малюнок, написати міні-твір на проблемну тему тощо. Такі завдання неабияк заохочують дітей, у них проявляється зацікавленість до предмету.

Важливою складовою всього процесу вивчення географії в школі є виконання практичних робіт. Задля вчительської мобільності та незалежності від наявності картографічних посібників у розробленому варіанті робочого зошита додаються практичні роботи із планом виконання та контурною картою, також вміщені ті навчальні карти, які відсутні у підручнику. Приклад оформленої практичної роботи:

План практичної роботи

Теоретична частина:

Завдання №1

Повторити § 5 – 7, стор. 10 – 21.

Завдання №2

На «Фізичній карті України» показати основні форми поверхні України; на карті «Корисних копалин» знайти та показати основні види корисних копалин, які поширені на території України.

Завдання №3

Повторити правила роботи із контурною картою:

1. Кордони країни з іншими країнами обводимо червоною ручкою.

2. Кордони між областями обводимо синьою ручкою.

3. Всі надписи на контурній карті виконуються охайно, без виправлень друкованими літерами.

Практична частина:

Завдання №1

На контурній карті позначити:

– родовища нафти;

– родовища природного газу;

– родовища кухонної солі;

– родовища торфу;

– Донецький та Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн.

Отже, структура робочого зошита, кількість та види завдань відповідають типу уроку. Звичайно, вчитель може вносити свої корективи у роботу із даним зошитом. Це буде залежати від рівня пізнавальних можливостей учня, його активності, темпу роботи на уроці, динаміки втомлюваності. Кожне завдання робочого зошита може бути використане при поточній перевірці знань учнів – у вигляді самостійної роботи або ж може бути запропоноване на домашню роботу. Також вчитель може використовувати свою автономність, зокрема, кількість уроків при вивченні окремих тем може зменшитись або ж відбудеться так зване «ущільнення» уроків, тому не є догмою виконувати всі розроблені уроки чи завдання, можна компонувати чи варіювати почерговість їх виконання.

Звичайно, робота у друкованих робочих зошитах вимагає терпіння як з боку учнів, так із боку педагога. Тому на початкових етапах роботи потрібно надавати учням розгорнуту інструкцію, поступово, зменшуючи допомогу. Таким чином розроблений матеріал буде слугувати чудовою корекційно-розвитковою базою для подолання порушень пізнавальної діяльності учнів.

Висновки. Враховуючи результати дослідження, можна зробити такі висновки: для підвищення мотивації до навчання учнів з інтелектуальними порушеннями вчителю потрібно використовувати різні види наочно-словесних посібників, одним із яких є друкований робочий зошит для учнів з інтелектуальними порушеннями повинен враховувати особливості їхньої пізнавальної діяльності; зміст матеріалу має відповідати освітній програмі; завдання зошита повинні бути диференційованими з урахуванням пізнавальних можливостей учнів; обов'язковою складовою процесу навчання географії учнів з інтелектуальними порушеннями є виконання практичних робіт, які також мають міститися у зошиті; посібник має бути яскраво оформлений з метою привернення уваги дітей; робота у друкованих зошитах сприятиме вихованню в учнів почуття відповідальності, охайності, працелюбності.

Публікація не претендує на повне висвітлення проблеми забезпечення учнів з інтелектуальними порушеннями засобами навчання географії, а лише пропонує один з варіантів її розв'язання на прикладі друкованого робочого зошита для учнів з 9-го класу з ІІІ. Подальшою перспективою дослідження вважаємо розробку та апробацію інших навчальних наочно-словесних посібників для учнів старших класів.

References

1. Вішнікіна Л.П. *Використання наочності в шкільному курсі географії* / X студ. наук. конф. іст. ф-ту. Полт. держ. пед. ун-ту ім. В.Г. Короленка: збірник матеріалів. Полтава: АСМІ, 2007. С.250-254.
Vishnikina L.P. (2007). *Vykorystannia naochnosti v shkilnomu kursii heohrafii* / X stud. nauk. konf. ist. f-tu. Polt. derzh. ped. un-tu im. V.H. Korolenka: zbirnyk materialiv. Poltava, Ukraine: ASMI, 250-254.
2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.
Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.
3. Самойлов В.М., Топузов О.М., Л.П.Вішнікіна, І.О.Дібров. Дидактика географії: монографія (електронна версія). Київ: Ніка-Центр, 2013.
Samoilov V.M., Topuzov O.M., L.P.Vishnikina, I.O.Dibrov (2013). *Dydaktyka heohrafii: monohrafiia (elektronna versiiia)*. Kyiv, Ukraine: Nika-Tsentr.
4. Синева В.Н. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе. Київ, 1977. 85 с.
Sinev V.N. (1997). *Korreksionnaya rabota na urokakh geografii i yestestvoznaniya vo vspomogatel'noy shkole*. Kyiv, Ukraine.

Matviichuk I.

ORCID 0000-0002-9991-7569

Postgraduate of the Correctional Pedagogy and
Inclusive Education Department,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
(Kamianets-Podilskyi, Ukraine) E-mail: bezuglaira04@gmail.com

CONTENT PECULIARITIES OF GEOGRAPHY WORKBOOK FOR PUPILS WITH INTELLECTUAL DISORDERS

The article deals with a problem of providing contemporary means of teaching for special institutions of general secondary education. Having analyzed general and special pedagogical literature we argue topicality of the issue related to providing visual-verbal aids for pupils with intellectual disorders. Moreover practical analysis of a geography workbook for pupils with special needs has been carried out. Consequently, difficulties in the workbook usage by pupils with typical development have been singled out. It has been proved that certain requirements are to be fulfilled by a workbook for students with intellectual disorders.

The aim of the article is to specify the content peculiarities of a printed geography workbook for 9th graders with intellectual disorders.

Methodology: the analysis of literary sources, constative experiment, comparative analysis.

The scientific novelty of the paper lies in the fact that for the first time requirements to a geography workbook for high school pupils with intellectual disorders have been specified.

Taking into consideration the results of the research we can conclude that to increase learning motivation in pupils with intellectual disorders a teacher has to use different visual-verbal manuals. One of them is a printed workbook which has to fulfill certain requirements. The content material of a workbook has to be based on the educational curriculum. The tasks in the workbook have to consider cognitive abilities of pupils. The workbook tasks have to be differentiated. The obligatory component of teaching geography to pupils with intellectual disorders is practical tasks. The latter have to be included into the workbook. The bright-colored manual will attract pupils' attention. Workbook activities are aimed to develop universal human qualities such as a feeling of responsibility, neatness, industry etc. The discussed workbook is a means of applying competence-oriented approach to pupils with intellectual disorders.

The paper does not pretend to give a full insight into the problem of providing means of teaching geography for pupils with intellectual disorders. The further research perspectives are introduction of printed geography workbooks and practical activity books into the educational process for the ninth and eighth form pupils with intellectual disorders respectively.

Key words: *pupils with intellectual disorders, workbook, geography, means of teaching, visual-verbal manual.*

Стаття надійшла до редакції: 28.09.2019

Рецензент: **С. Миронова** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка